

DOKAZ U PRILOG TVRDNJI DA JE VELIKI BOSANSKI ČETVEROSTRUKI DUKAT ISKOVAO KRALJ STJEPAN TOMAŠ

U radu se obrađuje pripadnost velikoga bosanskoga zlatnika. Ukratko su navedeni pregled dosadašnjih mišljenja o vladaru koji ga je iskovao te prevladavajuća numizmatička i historiografska stajališta o tome. Kratko su analizirani prethodni postupci atribucije. Nakon tumačenja tekstova aversne i reversne legende autor usvaja postupak atribucije u kojem se bosanski srednjovjekovni novac klasificira uz pomoć oblika slova D u tekstovima legendi. U radu su navedeni svi bosanski vladari na čijim se novcima nalazi slovo D u legendi. Determinirana su ukupno tri oblika toga slova, a jedan od tih oblika nalazi se samo na novcima kralja Stjepana Tomaša Ostojića i na jednom pečatu bana Pavla Šubića Bribirskoga. Upravo takav oblik slova D nalazi se u tekstu reversne legende velikoga bosanskoga zlatnika u riječi DEUS. Autor iz toga zaključuje da je veliki četverostruki dukat iskovao kralj Stjepan Tomaš Ostojić i da je time dokazana atribucija toga novca koju je 2007. godine iznio u našem časopisu.

Uvod

Prije nekoliko je godina u našim *Numizmatičkim vijestima*, nakon duge stanke, bilo reaktualizirano pitanje o pripadnosti velikoga četverostrukoga bosanskoga dukata.

U polemici koja se pedesetih godina prošloga stoljeća vodila o tome između I. Rengjela i M. Dinića analizirani su, sa suprotnih gledišnih točaka, svi elementi heraldike i šire političke okolnosti. Objе su strane ostale pri svojim stavovima; Rengjeo je i dalje mislio da je dukat djelo kralja Stjepana II. Tomaševića, a Dinić je pak mislio da dukat pripada kralju Tvrtku I.¹ Numizmatička se javnost i literatura (uključujući kataloge) pretežno drži Rengjelova mišljenja, a historiografija uglavnom podržava Dinića.

Srpskoj historiografiji odgovara Dinićeva teza jer, na neki način, revitalizira srednjovjekovnu Rašku i Nemanjiće barem u pogledu njihova utjecaja (kulturnoga, dvorskog i ideološkoga) na najvećega bosanskoga kralja. Ona drži da je preko Tvrtka I. ostvaren kontinuitet dinastije Nemanjića.

Bosanska historiografija često nekritički prihvaća teze o "srpskoj provenijenciji heraldičkih promjena na grbu Kotromanića" i ujedno propagira mišljenje da najveći novci pripadaju najvećim vladarima. Tako su se bosansko-hercegovački povjesničari - koji se inače u ključnom pitanju bosanskoga srednjovjekovlja (tj. u pitanju hereze ili shizme Crkve Bosanske i svemu što iz toga proizlazi) ne mogu nikako usuglasiti - složili su se u odgovoru na pitanje o tome tko je iskovao bosanski četverostruki dukat. Prema

¹ Pregled prethodno iznesenih stavova raznih autora vidjeti npr. u: Sulejmanagić, Amer, Srednjovjekovna bosanska država pod turskim pritiskom (1414. - 1463.) – monetarni aspekt, *Numizmatičke vijesti*, br. 60., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2007., str. 134.-138. i u tamo iznesenim napomenama.

mišljenju i jednih i drugih iskovao ga je kralj Tvrtko I. u povodu svoga okrunjenja za *kralja Srbijem, i Bosnom i Primorjem* te uzdizanja Bosne na rang kraljevine. Nedavno se takvome pogledu, čini se ipak ne potpuno bezrezervno, priklonio i povjesničar umjetnosti H. S. Mekanović, uglavnom rukovođen veličinom Tvrtkova djela i postignuća.²

Novija stajališta

U drugoj polovici prošloga desetljeća objavljeno je nekoliko radova koji se bave atribucijom toga dukata. Dragi kolega T. Mikulić objavio je izvrsne radove kao važan doprinos proučavanju bosanskoga kraljevskoga novca. U njima dukat pripisuje kralju Tvrtku I.³ Autor ovoga rada godine 2007. iznio je tvrdnju da je dukat kovao kralj Stjepan Tomaš Ostojić.⁴ Zajednička je karakteristika tih radova dublje zalaženje u povijest; društvenu, monetarnu, opću povijest i povijest umjetnosti. Time je obavljena svojevrsna inverzija pojma "pomoćna povijesna znanost". Sve pobrojane grane povijesne znanosti poslužile su, zapravo, numizmatici kao pomoć u donošenju zaključaka o tome pitanju i tako su one postale *pomoćnice numizmatike*. To što su T. Mikulić i autor ovoga rada došli do različitih rješenja u pitanju pripadnosti toga dukata, dokaz je da nema gotovih rješenja i ujedno poziv na daljnje istraživanje. To i jest bit i glavna zadaća znanosti o novcu i prošlosti, barem u nas, gdje uvijek manjka primarnih suvremenih izvora.

Moji su zaključci te 2007. godine bili:

- veliki bosanski zlatnik, četverostruki dukat, kovan je prema zapadnom uzorku između 1458. i 1460. godine i predstavlja numizmatičku posljedicu političkih manevara kralja Stjepana Tomaša;

- određeni heraldički elementi četverostrukoga dukata nemaju stvarno nego fiktivno značenje u smislu poznatih srednjovjekovnih situacija u kojima se uzurpiraju grbovi i titulaturi, tj. preuzimaju se tuđi (seniorski, sizerenski) grbovi;

- tri važne prilike i tri razloga koje je kralj Stjepan Tomaš imao za kovanje četverostrukoga dukata bili su: ogromni iznos harača u zlatu koji je tražio sultan Mehmed II. (1458.), pokušaj ženidbe svoga sina s kćeri Francesca Sforze (1458.) i približavanje sudionicima Kongresa kršćanskih vladara u Mantovi (1459.-1460.)

² Mekanović, Husein Sejko, Heraldički simboli, pečati i novac bosanskoga kralja Tvrtka I. Kotromanića (1377? - 1391), Bošnjak, god. II., br. 4., dodatak, Ljubljana, januar 2006., str. 8.-9.

³ Mikulić, Tihomir, Bosanski kraljevski zlatnik (četverostruki dukat) Stjepana Tomaševića ili Tvrtka I.?, *Numizmatičke vijesti*, br. 60., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2007., str. 174.-189.; *Isti*, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o crkvi bosanskoj - I. dio, *Numizmatičke vijesti*, br. 61., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2008., str. 110.-164.; *Isti*, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o crkvi bosanskoj - II. dio, *Numizmatičke vijesti*, br. 62., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2009., str. 77.-126.

⁴ Sulejmanagić, Amer, Srednjovjekovna bosanska država pod turskim pritiskom (1414. - 1463.) – monetarni aspekt, str. 141.-150. i tamo iznesene napomene.

Prethodni postupci

U dosadašnjim istraživanjima ponajviše se pozivalo na ikonografiju dukata. I aversni i reversni prikazi upućivali su istraživače da pozovu u pomoć znanost o grbovima. Grbovi kao *znakovi programa* ovdje nisu mogli biti od osobite koristi. Mogli su nas približiti definitivnome rješenju, ali nisu ga mogli sami dati. Moramo znati o kojem se *programu* radi i čiji je to program. Bez toga se samo krećemo u krugu.

Grb Kotromanića sa šest ljljana dokumentirano su rabili kraljevi Tvrtko I., Stjepan Dabiša, Stjepan Ostoja, Tvrtko II. Tvrtković, Stjepan Tomaš Ostojić i Stjepan II. Tomašević.

Zbog nepouzdanosti tzv. "ilirskih grbovnika" ni lav se ne može pripisati Kotromanićima jer ga niti jedan primarni izvor ne bilježi. Ni *bullae leonis* posljednjega nemanjičkoga cara Uroša ne pomaže nam. Ne znamo kakav je bio taj pečat, ni kakav je položaj lava na njemu – *lion rampant ili passant*. Da li je lav na njemu uopće grb ili je to pak antička gema kojom se Uroš služio? Zašto bi Tvrtko I. rabio "nemanjičkoga lava", koji, čini se, ne postoji, ako je već rabio ono što povjesničari, bez dublje analize, nazivaju "nemanjičkim orlom"? S druge strane, lav prikazan na dukatu niti nije Brankovićev lav koji je uvijek bio u hodu (*lion passant*), a Stjepan II. Tomašević sigurno bi poznao grb države na čiji je tron pretendirao. S treće strane, propetoga lava u svojim su grbovima, kao glavnu grbovnu figuru, imali oni crkveni i svjetovni vladari kojima se kralj Stjepan Tomaš Ostojić obraćao za pomoć i potporu, slao im poslanike i među njima sebi tražio sizerena, seniora. Stjepan je Tomaš ipak bio gotovo jedinstven među bosanskim vladarima. Smišljeno je gledao dalje od svoga neposrednoga susjedstva, a nije to činio samo u nuždi kao ostali. Uostalom, kao pravi renesansni vladar, mislio je da bi ga dobra sreća mogla dovesti i do ugarskoga prijestolja te je aktivno radio i na tome.

Osim ikonografije, ni metrologija našega dukata nije od pomoći u rješavanju pitanja o tome tko ga je kovao. Naime, ona navodi čisto tehničke karakteristike novca kovanoga prema zlatnome standardu svoga dugotrajućeg vremena, ali taj je standard u nas primijenjen samo jednom, i to upravo ovaj put.

Novi postupak

Trebali bismo se okrenuti još jednom numizmatičkom postupku, a to bi bila analiza legende i oblika njezinih slova na našem zlatniku. Aversna i reversna legenda ispisane su tadašnjim pismom gotičkoga stila.

Slika 1. Crtež velikoga četverostrukoga bosanskoga dukata

Na aversu (strana s lavom) čitamo: + MONETA † AUREA † REGIS † STEPHANI; a na reversu (strana s grbom): + GLORIA † TIBI DEUS † SPES † NOSTRA † u značenju: ZLATNI NOVAC KRALJA STJEPANA // SLAVA TEBI (O) BOŽE NADO NAŠA. Pretpostavljam da je reversna legenda izvedena spajanjem katoličke mise GLORIA TIBI TRINITAS i pjesme anonimnoga srednjovjekovnog ugarskoga kompozitora AVE SPES NOSTRA,⁵ pa su stoga zadnje tri riječi legende ispisane u vokativu. Reversna bi se legenda mogla čitati i kao: GLORIA TIBI / DEUS SPES NOSTRA, odnosno: SLAVA TEBI / BOG NAŠA NADA; tj. spojena iz dvije rečenice: SLAVA TEBI (BOŽE) i BOG NAŠA NADA, pa bi zadnje tri riječi bile u nominativu. U oba se slučaja prva i druga rečenica sustječu u riječi Bog, a mjesto njihova kontakta označeno je izostavljanjem znaka ljiljana koji se javlja između svih riječi i aversne i reversne legende, osim između TIBI i DEUS.

Ovako smo, na neki način, ipak došli u situaciju da numizmatički materijal determiniramo određenim postupkom znanosti o novcu.

Morali bismo ipak prvo završiti analizu jedne od mogućnosti koju nam daje tekst legende riječima na aversu: ZLATNI NOVAC KRALJA STJEPANA. Od bana Stjepana II. Kotromanića svi bosanski vladari nose i ime Stjepan pa nam "REGIS STEPHANI" ništa ne govori o konkretnom vladaru povezanom s tim zlatnikom.

Oblici slova D na srednjovjekovnom bosanskom novcu i pečatima

Jedna nam riječ reversne legende omogućuje da odredimo vladara koji je iskovao naš četverostruki dukat. Pustimo, stoga, da nas dalje vodi Božje ime koje nalazimo na reversu.

⁵ Sulejmanagić, Amer, Srednjovjekovna bosanska država pod turskim pritiskom (1414. - 1463.) – monetarni aspekt, str. 138.

Riječ "BOG" na reversu nalazi se u nominativu i ispisana je slovima DEUS. Na bosanskome se srednjovjekovnom novcu slovo D javlja na novcima:

- Šubića Bribirskih (na svim primjercima);
- bana Stjepana II. Kotromanića (na tri primjerka);
- kralja Stjepana Dabiše (na jedinom poznatom primjerku);
- hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića (na svim primjercima);
- na bosanskome kotorskom novcu (na jednom primjerku, i to greškom umjesto slova C);
- kralja Tvrtka II. Tvrtkovića (na svim primjercima, osim na poludinaru);
- kralja Stjepana Tomaša Ostojića (na svim primjercima, osim na pet primjeraka na kojima je riječ GOSPODIN skraćena na GOS);
- kralja Stjepana II. Tomaševića (na dva neobična primjerka dinara sa Sv. Stjepanom na reversu, gdje je slovo D ispisano kao slovo C);
- titularnoga kralja Nikole Iločkoga (na svim primjercima, osim na tri primjerka s ugarskim grbom kralja Matije Korvina na aversu).

Slovo D na bosanskom se srednjovjekovnom novcu javlja u tri oblika, prikazana na slici br. 2.

Slika 2. Oblici slova D na bosanskom srednjovjekovnom novcu i riječ DEUS na velikom četverostrukom bosanskom dukatu

Posljednji navedeni oblik (označen oznakom c.) nalazimo na našem velikom četverostrukom dukatu i samo na novcima kralja Stjepana Tomaša Ostojića. Niti jedan drugi bosanski vladar nema na svome novcu slovo D u takvu obliku. Na novcima Stjepana Tomaša nalazimo ga u riječima DOMINUS, DEI (GRATIA) i GOSPODI(N), te kao siglu na reversu.

Pregled novaca Stjepana Tomaša prema rabljenom obliku slova D naveo sam u sljedeće dvije tabele.

PREGLED NOVACA KRALJA STJEPANA TOMAŠA PREMA OBLIKU SLOVA D (1.)						
	Schema Av. i Rv.; znaci i sigle	Tekst legende	Oblik slova D			Vrsta (tip) / var. prema: I. Rengjeo
			D	Ɔ	IO	
A - G R O Š E V I		<p>Av. DRS TOMAS REX BOSNE Rv. S ERGORIS REX BOSNE</p>	13	-	-	A. I.
		<p>Av. † DRS TOMAS REX BOSNE † Rv. S ERGORIS REX BOSNE *</p>	1	-	-	A. II.
		<p>Av. DRS TOMAS REX BOS Rv. S ERGORI REX BOS</p>	1	1	-	A. III. / 1.
		<p>Av. ƆRS TOMAS REX BOS Rv. S ERGORI REX BOS</p>	2	3	2	A. III. / 2.
		<p>Av. IORS TOMAS REX BOSNE † Rv. S ƆRGƆORI REX BOSNE</p>	-	-	4	A. III. / 3.
		<p>Av. IORS TOMAS REX BOSNE 7 X Rv. S ERGORIS REX BOSNE</p>	-	-	15	A. IV. / 1.
		<p>Av. IORS TOMAS REX BOSNE T Rv. S ERGORIS REX BOSNE</p>	-	-	12	A. IV. / 2.
		<p>Av. IORS TOMAS REX ER BOSNE Rv. S ERGORIS REX BOSNE</p>	-	-	5	A. V.
UKUPNO GROŠEVI			17	4	38 + 32 kao sigla	

Slika 3. Tabela groševa kralja Stjepana Tomaša prema rabljenom obliku slova D u tekstovima legendi - tabela izrađena i klasifikacija groševa navedena prema Corpusu I. Rengjela

PREGLED NOVACA KRALJA STJEPANA TOMAŠA PREMA OBLIKU SLOVA D (2.)									
	Schema Av. i Rv.; znaci i sigle		Tekst legende	Oblik slova D			Vrsta (tip) / var. prema:		
				D	⓪	Ⓜ	I. R.	A. S.	
B. - DINARI	Av. Rv. 	Av. † GOS TOMAS QRA BOSN	nema slova D u legendi	nema slova D u legendi	nema slova D u legendi	B. I. /1.	B. IV.	Križ na Av.	
	Av. Rv. 	Av. † GOS TOMAS QRA BOSN	nema slova D u legendi	nema slova D u legendi	nema slova D u legendi		B. IVa.		
	Av. Rv. 	Av. * IORS TOMAS REX BOSNE	1	-	4	B. I. /2.	B. III.		
	Av. Rv. 	Av. † DS S TOMA Q REX BOSNE Rv. GERGORI REX BOSNE	1	-	-	B. II. /1.	B. I.		
	Av. Rv. 	Av. DNS TOMAS REX BOS Rv. S GERGORI REX BOS	-	1	-		B. Ia.	Pastoral s križem	
	Av. Rv. 	Av. DGS TOMA REX BOSN Rv. † S GERGORI PAPA	1	-	-	B. II. /2.	B. II.		
	Av. Rv. 	Av. IGS TOMA REX BOSNE Rv. † S GERGORI PAPA	1	-	2		B. IIa.	Ljiljani na velu	
C. - POLUDINARI	Av. Rv. 	Av. † GOSPOIDI TOMAS Rv. † QRA BOSNE	-	-	1	C. I.	C. I.		
	Av. Rv. 	Av. * IORS * TOMA Rv. * REX * BOSNE	-	-	3	C. II.	C. II.		
UKUPNO DINARI I POLUDINARI				4	1	10			

Slika 4. Tabela dinara i poludinara kralja Stjepana Tomaša prema rabljenom obliku slova D u tekstovima legendi - tabela izrađena prema Corpusu I. Rengjela, a klasifikacija dinara i poludinara navedena prema I. Rengjelu i A. Sulejmanagiću

Radi potpune provjere pregledani su i sigilografski izvori i utvrđeno je da je od svih bosanskih srednjovjekovnih pečata slovo D u obliku označenom oznakom c. ispisano samo dva puta na jednom pečatu Pavla Šubića Bribirskoga: * PAVLVS * DE BREBERIO * BANVS * CROATORVM DNS * ET BOSNE.⁶

Slika 5. Pečat Pavla Šubića Bribirskoga

Pavao Šubić u svakom je slučaju isključen kao mogući tvorac našega zlatnika pa to ostaje jedino kralj Stjepan Tomaš Ostojić.

Mislim da je ovime iznesen jasan dokaz da veliki četverostruki dukat pripada kralju Stjepanu Tomašu te da je ovaj postupak dokazivanja pripadnosti potpuno vjerodostojan i da je rezultat njime dobiven pouzdan i neoboriv. Neoboriv je tako dugo dok se ne otkrije dovoljan broj primjeraka novca nekoga drugoga bosanskoga kralja, od Tvrtka I. do Stjepana II. Tomaševića, sa slovom D takva oblika u legendi, jer eventualno samo jedan primjerak, mislim, ne bi bio dovoljan.

Pri radu s novcem rabio sam: sveobuhvatni Rengjelov Corpus;⁷ djela drugih autora nastala po ugledu na njega;⁸ radove Truhelke i Glavaša o bosanskim novcima nađenim kod Ribića;⁹ fotografije novca iz zbirki Bošnjačkog instituta u Sarajevu, Historijskog

⁶ *Andelić, Pavao*, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1970., str. 11.-13. i slika 3. na tabli II.

⁷ *Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Akademische Druck – u. Verlagsanstalt, Graz, 1959., str. 47.-54., 64.-95. i table XI.-XVII.

⁸ *Mimica, Bože*, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista - 1918.), Vitagraf, Rijeka, 1992., str. 96.-98., 318.-327. i 407.-461.; *Dolenec, Irislav*, Hrvatska numizmatika - od početka do danas, Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993., str. 63. i 68.-70.; *Dobrinić, Julijan*, Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku, Numizmatički studio Dobrinić & Dobrinić d.o.o., Rijeka, 2002., str. 30.-32. i 72.-76.

⁹ *Truhelka, Ćiro*, Nalaz bosanskih novaca, obreten kod Ribića., *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, XVII., Sarajevo, 1905., str. 1.-49.; *Glavaš, Tihomir*, Druga ostava bosanskog novca iz Ribića kod Konjica, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, nova serija, sveska 44., Sarajevo, 1989., str. 233.-266.

muzeja BiH i Zavičajnog muzeja Visoko (više od 220 primjeraka novca kovanog u vremenu od bana Stjepana II. Kotromanića do kralja Stjepana II. Tomaševića; te do sada najkompletniji katalog bosanskoga srednjovjekovnog novca A. Hadžimehmedovića s dokumentiranim svim do sada poznatim tipovima, vrstama, inačicama i podinačicama novca toga razdoblja (ukupno 821 primjerak).¹⁰ Za rad s pečatima rabio sam Anđelićevo kapitalno djelo bosanske sfragistike.¹¹

Izvori ilustracija:

Slika 1. – *Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien

Slike 2., 3. i 4. – Sulejmanagić, Amer

Slika 5. – *Anđelić, Pavao*, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine

Literatura:

Anđelić, Pavao, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1970.

Dobrinić, Julijan, Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku, Numizmatički studio Dobrinić & Dobrinić d.o.o., Rijeka, 2002.

Dolenec, Irislav, Hrvatska numizmatika - od početka do danas, Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993.

Glavaš, Tihomir, Druga ostava bosanskog novca iz Ribića kod Konjica, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, nova serija, sveska 44., Sarajevo, 1989.

Hadžimehmedović, Amir, Novac srednjovjekovne Bosne, izdanje autora, Sarajevo, 2012.

Mekanović, Husein Sejko, Heraldčki simboli, pečati i novac bosanskoga kralja Tvrtka I. Kotromanića (1377? - 1391), Bošnjak, god. II., br. 4., dodatak, Ljubljana, januar 2006.

Mikulić, Tihomir, Bosanski kraljevski zlatnik (četverostruki dukat) Stjepana Tomaševića ili Tvrtka I.?, *Numizmatičke vijesti*, br. 60., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2007.

Mikulić, Tihomir, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o crkvi bosanskoj - I. dio, *Numizmatičke vijesti*, br. 61., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2008.

Mikulić, Tihomir, O Tvrtkovu kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o crkvi bosanskoj - II. dio, *Numizmatičke vijesti*, br. 62., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2009.

Mimica, Bože, Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske, IV. st. pr. Krista - 1918., Vitagraf, Rijeka, 1992.

Rengjeo, Ivan, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1959.

Sulejmanagić, Amer, Srednjovjekovna bosanska država pod turskim pritiskom (1414. - 1463.) – monetarni aspekt, *Numizmatičke vijesti*, br. 60., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2007.

Truhelka, Ćiro, Nalaz bosanskih novaca, obreten kod Ribića, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, XVII., Sarajevo, 1905.

¹⁰ *Hadžimehmedović, Amir*, Novac srednjovjekovne Bosne, izdanje autora, Sarajevo, 2012., str. 16.-165.

¹¹ *Anđelić, Pavao*, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine.